

۲۶۹

قدرت و حکمروایی شهری

دکتر جمیله توکلی نیا
مدرس دکاظم شمس پویا

با پیش درآمدی از
دکتر مظفر صرافی

۱۳۹۵

www.ketab.ir

۶۴۲

مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی

قدرت و حکمروایی شهری
دکتر جمیله توکلی‌نیا، محمدکاظم شمس‌پویا

ویراستار: ندا نوری
حروف‌نگار و صفحه‌آرا: سمیرا دهقان
طراح جلد: امیرشاهرخ فریوسفی
ناظر چاپ: صفر ممیزاد
چاپ اول: ۱۳۹۵
شمارگان: ۱۰۰۰
قیمت: ۲۴۰.۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای دانشگاه شهید بهشتی محفوظ است.

سرشناسه:	توکلی‌نیا، جمیله، ۱۳۴۲-
عنوان و نام پدیدآور:	قدرت و حکمروایی شهری / جمیله توکلی‌نیا، محمدکاظم شمس‌پویا؛ با پیش‌درآمدی از: ناظر صرافی.
مشخصات نشر:	تهران: دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری:	بیست، ۳۱۲ص. مصور، جدول، نمودار.
فروست:	مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی؛ ۶۴۲
شابک:	۹۷۸ ۹۶۴ ۴۵۷ ۳۷۹ ۸
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه.
موضوع:	جغرافیای شهری، Urban Geography و قدرت (فلسفه)، Power (Philosophy)؛ علوم سیاسی - فلسفه، Political science - Philosophy؛ حکمروایی - فلسفه، Sovereignty - Philosophy.
شناسه افزوده:	شمس‌پویا، محمدکاظم، ۱۳۶۲-
شناسه افزوده:	صرافی، مظفر، ۱۳۳۲-، مقدمه‌نویس
شناسه افزوده:	دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات
شناسه افزوده:	Shahid Beheshti University. Printing & Publishing Center
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۵ ق ۴۹۳/ت ۴۳۸ BD
رده‌بندی دیویی:	۱۴۹/۹۴
شماره کتابشناسی ملی:	۴۶۱۸۵۵۳

کد ناشر ۱۰۰۱۷۳۴

www.pub.sbu.ac.ir
unipress@mail.sbu.ac.ir

فهرست مطالب

پیش‌درآمد	سیزده
پیشگفتار	هفده
فصل اول قدرت، حاکمیت	۱
۱.۱. مقدمه	۱
۲.۱. مفهوم قدرت	۲
۳.۱. گونه‌های قدرت سیاسی	۲
۴.۱. منابع قدرت	۶
۵.۱. قدرت و نظرهای کلاسیک	۸
۱.۵.۱. یونان باستان	۸
۲.۵.۱. قدرت از منظر اندیشمندان	۱۲
۱.۲.۵.۱. سقراط (۴۶۹-۴۷۰ پ.م)	۱۲
۲.۲.۵.۱. افلاطون (۴۲۷-۳۸۷ پ.م)	۱۴
۳.۲.۵.۱. ارسطو (۳۸۴-۳۲۲ پ.م)	۱۷
۶.۱. اسلام (قرون وسطای اسلامی)	۱۹
۱.۶.۱. حکومت، حاکمیت و قدرت از منظر اسلام	۲۲
۲.۶.۱. قدرت از منظر اندیشمندان	۲۵
۱.۲.۶.۱. فارابی (۲۶۰-۳۳۹ هـ)	۲۵
۲.۲.۶.۱. ابن‌خلدون (۷۳۲-۸۰۸ هـ / ۱۴۰۶-۱۳۳۲ م)	۲۸
۷.۱. سده‌های میانه (قرون وسطای مسیحی)	۳۳
۱.۷.۱. قدرت در قرون وسطای مسیحی	۳۸
۲.۷.۱. قدرت از منظر اندیشمندان	۴۱
۱.۲.۷.۱. سن آگوستین (۴۳۰-۳۵۴ م)	۴۱
۲.۲.۷.۱. سن توماس آکوئیناس (۱۲۷۴-۱۲۲۶/۱۲۲۷ م)	۴۴
۸.۱. دوران مدرن	۴۵
۱.۸.۱. مدرن، مدرنیته، مدرنیسم و تعبیر آن	۴۶

- ۲.۸.۱. دوران مدرن: ارکان و زیربناها..... ۴۷
- ۱.۲.۸.۱. رنسانس (عصر نوزایی)..... ۴۷
- ۲.۲.۸.۱. رفورماسیون (عصر اصلاح مذهبی)..... ۴۹
- ۳.۲.۸.۱. روشنگری (عصر عقلانیت)..... ۵۰
- ۱.۳.۲.۸.۱. پیش‌زمینه‌های تاریخی و اجتماعی روشنگری..... ۵۰
- ۲.۳.۲.۸.۱. پیش‌زمینه‌های فکری و بسترهای تجربی روشنگری: انقلاب علمی..... ۵۲
- ۳.۳.۲.۸.۱. فلسفه سیاسی و اجتماعی..... ۵۳
- ۴.۲.۸.۱. انقلاب صنعتی..... ۵۴
- ۳.۸.۱. پیوند مدرنیته با زیربناهای تاریخ تکامل اجتماعی غرب..... ۵۶
- ۴.۸.۱. قدرت و نوران مدرن..... ۵۸
- ۵.۸.۱. قدرت از منظر اندیشمندان..... ۵۹
- ۱.۵.۸.۱. ماکس وبر (۱۵۲۱-۱۶۶۹ م)..... ۵۹
- ۲.۵.۸.۱. توماس هابز (۱۶۰۱-۱۵۸۸ م)..... ۶۱
- ۳.۵.۸.۱. جان لاک (۱۶۰۴-۱۶۹۲ م)..... ۶۳
- ۴.۵.۸.۱. بارون دو مونتسکیه (۱۶۵۹-۱۶۹۹ م)..... ۶۴
- ۵.۵.۸.۱. کارل مارکس (۱۸۱۸-۱۸۸۳ م)..... ۶۶
- ۶.۵.۸.۱. ماکس وبر (۱۸۶۴-۱۹۲۰ م)..... ۶۹
- ۷.۵.۸.۱. برتراند راسل (۱۸۷۲-۱۹۷۰ م)..... ۷۱
- ۸.۵.۸.۱. تالکوت پارسونز (۱۹۰۲-۱۹۷۹ م)..... ۷۲
- ۹.۵.۸.۱. هانا آرنست (۱۹۰۶-۱۹۷۵ م)..... ۷۴
- ۱۰.۵.۸.۱. رابرت دال (۱۹۱۵-۲۰۱۴ م)..... ۷۵
- ۱۱.۵.۸.۱. نیکوس پولاتنراس (۱۹۳۶-۱۹۷۹ م)..... ۷۷
- ۱۲.۵.۸.۱. یورگن هابرماس (-۱۹۲۹ م)..... ۷۸
- ۱۳.۵.۸.۱. آنتونی گیدنز (-۱۹۳۸ م)..... ۸۰
- ۱۴.۵.۸.۱. استیون لوکس (-۱۹۴۱ م)..... ۸۱
- ۹.۱. اندیشه پست‌مدرن..... ۸۳
- ۱.۹.۱. زمینه‌های تاریخی..... ۸۳
- ۲.۹.۱. واژگان رایج در پست‌مدرنیسم..... ۸۸
- ۱.۲.۹.۱. گفتمان..... ۸۸
- ۲.۲.۹.۱. واسازی..... ۸۹

۹۱	۳.۲.۹.۱. درهم آمیزی، آمیزش گرایی
۹۲	۴.۲.۹.۱. پیوندی بودن
۹۲	۳.۹.۱. جغرافیای پست مدرنیستی
۹۳	۴.۹.۱. پست مدرنیسم، سیاست و قدرت
۹۴	۵.۹.۱. قدرت از منظر اندیشمندان
۹۴	۱.۵.۹.۱. نیچه (۱۹۰۰-۱۸۴۴ م)
۹۵	۲.۵.۹.۱. مارتین هایدگر (۱۹۷۶-۱۸۸۹ م)
۹۶	۳.۵.۹.۱. ژان فرانسوا لیونار (۱۹۹۸-۱۹۲۴ م)
۹۷	۴.۵.۹.۱. میشل فوکو (۱۹۸۴-۱۹۲۶ م)
۱۰۱	۵.۵.۹.۱. پییر بوردیو (۲۰۰۲-۱۹۳۰ م)
۱۰۴	۱.۱.۱. کمیت
۱۰۶	۱.۱.۱.۱. تابع حاکمیت
۱۱۰	۲.۱.۱.۱. نظریه ای حاکمیت
۱۱۲	۳.۱.۱.۱. انواع حاکمیت
۱۱۴	۴.۱.۱.۱. ویژگی های حاکمیت
۱۱۵	۱.۱.۱. نتیجه گیری
۱۲۳	فصل دوم: قدرت شهری، حکمروایی شهری
۱۲۳	۱.۲. مقدمه
۱۲۴	۲.۲. قدرت شهری
۱۳۲	۱.۲.۲. نظریه های مطالعه قدرت شهری
۱۳۲	۱.۱.۲.۲. نظریه انتخاب عمومی
۱۳۳	۲.۱.۲.۲. نظریه های مطالعات قدرت در اجتماعات شهری
۱۳۴	۱.۲.۱.۲.۲. نخبه گرایی
۱۳۹	۲.۲.۱.۲.۲. کثرت گرایی
۱۴۱	۳.۲.۱.۲.۲. ماشین رشد
۱۴۳	۴.۲.۱.۲.۲. نظریه رژیم
۱۴۵	۳.۱.۲.۲. دیدگاه های اقتصاد سیاسی
۱۴۶	۱.۳.۱.۲.۲. تحلیل های نوبلر کسبیتی
۱۴۸	۲.۳.۱.۲.۲. نظریه تنظیم

۲.۲.۲. ارتباطات قدرت، منابع و کنشگران عرصه قدرت شهری	۱۴۹
۳.۲.۲. جمع‌بندی مباحث قدرت شهری	۱۵۵
۳.۲. حکمروایی شهری و سیر تحول رویکردهای اداره و مدیریت شهری	۱۵۶
۴.۲. ویژگی‌ها و اهداف حکمروایی	۱۵۹
۵.۲. معیارهای ارزیابی حکمروایی شهری	۱۶۴
۶.۲. سطوح و کنشگران حکمروایی شهری	۱۶۷
۷.۲. ابعاد حکمروایی شهری	۱۷۰
۸.۲. انواع حکمروایی شهری	۱۷۲
۱.۸.۲. حکمروایی مدیریتی	۱۷۳
۲.۸.۲. حکمروایی شراکت‌گرا	۱۷۳
۳.۸.۲. حکمروایی طرفدار رشد	۱۷۵
۴.۸.۲. حکمروایی محلی	۱۷۵
۹.۲. رویکردهای نظری در حکمروایی	۱۷۶
۱.۹.۲. رویکرد ساختاری به حکمروایی شهری	۱۷۶
۲.۹.۲. رویکرد فرهنگی به حکمروایی شهری	۱۷۷
۳.۹.۲. رویکرد عقلانی به حکمروایی شهری	۱۷۷
۱۰.۲. مؤلفه‌های تحقق حکمروایی شایسته شهری، تأکید بر شرایط ایران	۱۸۱
۱.۱۰.۲. سطح کلان	۱۸۱
۱.۱.۱۰.۲. تمرکززدایی و تفویض اختیارات و منابع، سطوح پایین	۱۸۱
۲.۱۰.۲. سطح میانی	۱۸۳
۱.۲.۱۰.۲. تقویت بخش خصوصی، نهادهای مدنی و محلی	۱۸۳
۳.۱۰.۲. سطح خرد	۱۸۴
۱.۳.۱۰.۲. تقویت آموزش‌های شهروندی و سرمایه اجتماعی	۱۸۴
۱۱.۲. مطالعه موردی: شهر اسلامشهر	۱۸۸
۱۲.۲. نتیجه‌گیری	۱۹۱

فصل سوم: حکمروایی اجتماع محلی	۱۹۵
۱.۳. مقدمه	۱۹۵
۲.۳. اجتماع (محلی) و سیر تحول مفهومی آن	۱۹۵
۱.۲.۳. توسعه اجتماع محلی	۲۰۰

۲۰۲.....	۲.۲.۳. حکمروایی اجتماع محلی.....
۲۰۵.....	۱.۲.۲.۳. موضوعها و عرصه‌های مهم گذار به حکمروایی اجتماع محلی.....
۲۰۶.....	۱.۱.۲.۲.۳. حق به توسعه اجتماع محلی.....
۲۰۱.۲.۲.۳.....	ظرفیت‌سازی/ توسعه ظرفیت: تعاریف، مفاهیم مرتبط و رویکردها
۲۱۸.....	
۳.۱.۲.۲.۳.....	افزایش و تقویت نقش حکومت‌های محلی و لزوم سیاست‌گذاری
۲۲۶.....	ارتباطی.....
۲۳۸.....	۲.۲.۲.۳. حکمروایی اجتماع محلی و پیوند آن با سرمایه اجتماعی.....
۲۴۸.....	۳.۳. مطالعه موردی: محله درکه (تهران).....
۲۵۲.....	۴.۳. نتیجه‌گیری.....
۲۵۵.....	۵.۳. سخن پایانی.....
۲۶۱.....	منابع.....
۲۸۵.....	واژه‌نامه فارسی-انگلیسی.....
۲۹۵.....	واژه‌نامه انگلیسی-فارسی.....
۳۰۵.....	نمایه.....

پیش‌درآمد

شهر، در طی تاریخ، همچون تجلی فضایی عالی‌ترین سازمان اجتماعی-اقتصادی جوامع بشر، بهترین پاسخگوی نیازهای انسانی به موازات بهگشت زندگی برآمده از تلاش‌های جمعی بوده است. گواه این پاسخگویی موفق همانا افزایش روزافزون و بدون توقف جمعیت شهری گیتی است. قرن‌های متمادی، شهرها قطب‌های تولید و توزیع کارآ و نوآورانه و نیز، تأمین‌کننده کیفیت برتر زندگی بوده‌اند. اما در دهه‌های پایانی سده بیستم سواهی خدشه‌برانگیز در ایفای نقش پیشتاز و پایدار شهرها بروز نمود. آنچه به نام توسعه در شهرها رخ داده، از سویی محیط‌زیست را آلوده و نظام‌های پشتیبان حیات را تهدید کرده، از سویی دیگر، وابستگی به رشد شتابان مصرف را برای ارتقای کیفیت زندگی پدید آورده است که خود برهم‌زننده تعادل‌های طبیعی و موجب تهی‌سازی منابع محدود کره زمین و در نتیجه، ناممکن بودن استمرار آن است. به سخن دیگر، نه منابع مورد نیاز این‌گونه توسعه شهری برای دهه (عدالت درون‌نسلی) و برای همیشه (عدالت بین‌نسلی) تأمین‌شدنی است و نه محیط‌زیست ناب‌جذب و پالایشی پیامدهای نیاز این‌گونه توسعه شهری را دارد. بدین‌سان، دیگر شهر معاصر بهترین پاسخگوی نیازهای انسانی به موازات بهگشت زندگی نیست.

اینک درمورد ناپایداری روال کنونی توسعه شهرها، ردی کمابیش فراگیری به‌وجود آمده است که در بی‌شماری از اقدامات و حرکات اجتماع خودآمیخته و نیز تصمیمات و برنامه‌های کشورهای بین‌المللی مشاهده می‌شود. ندعأ پایداری کنجکاو و روشنفکرانه نیست بلکه مسئله «بودن یا نبودن» است. شهرها که نهادی تمدن و مدنیت در تاریخ بوده‌اند، با تسلط فرایندهای سرمایه‌مدار، در ساختار قدرت شهری به صحنه‌های انباشت سرمایه برای قلیلی بدل شده‌اند که بی‌توجه به ظرفیت‌های اکولوژیک، مصرف‌گرایی و الگوی توسعه «هر روز بیشتر از دیروز» را ترویج می‌دهند. به بیان شیخ اجل، سعدی: «یکی بر سر شاخ بن می‌برید» شهرها در دوران معاصر دچار دگردیسی نامیمونی شده‌اند: از شهر آزادساز ساکنان و قدرتمندساز اجتماعات در کنترل منابع و تعیین سرنوشت خویش، به شهر برده مصرف‌ساز و ذره‌ذره‌کننده اجتماعاتی از خودبیگانه.

بحث بر سر بن‌نگره‌ای^۱ نوین است، با عنوان پایداری. الگوی توسعه امکان آن را ندارد فارغ از پذیرش محدودیت‌های رشد در کره‌خاکی بی‌همتای ما باشد. از این رو، نخستین اصل پایداری متفک کردن ارتقای زندگی انسان از رشد افسارگسیخته و مصرف‌گرایی است و دربرابر، روی آوردن به «هر روز بهتر از دیروز» که به دگرگونی بزرگی در اقتصاد و جامعه کنونی نیاز دارد. هنگامی که به شکاف بی‌سابقه برخورداری و دارایی یک درصد جمعیت دنیا در برابر نودونه درصد باقی در وضعیت موجود می‌اندیشیم و نیز، در این بین، حدود یک‌میلیارد نفر را در فقر انسان‌زدا درمی‌یابیم، سخن گفتن از محدودیت رشد تعریف مبتنی می‌طلبد. به سخن دیگر، برای اکثریتی از جمعیت محروم (به‌طور عمده، در جوامع در حال توسعه جهان)، هنوز به رشد مثبت نیاز است و برای اقلیتی از اغنیا (بیشتر در جوامع دنیا توسعه‌یافته جهان) باید رشد منفی حاکم شود که همانا موجب بازتوزیع منابع و ثروت در جهان خواهد شد. یگانه راه پایداری زندگی در زمین بازگشت به سرشت الهی و مهردانی با یکدیگر و با طبیعت است، آنچه در توسعه سرمایه‌محور ارزشی ندارد زیرا به تداوم منتهی نمی‌شود. بن‌نگره پایداری ما را به تشریک منابع حیاتی زمین و تسهیم به نسبت عادلانه برای خواند تا همزیستی و صلح در عین ارتقای زندگی همگان را به‌بار آورد.

از آنچه گفته شد، نتیجه‌ای مهم برای نقد و رسالت شهر در انکشاف و پیش‌برد بن‌نگره نوین حاصل می‌شود. دگرگونی بزرگی که برای نگرش پایداری در گستره وسیع جوامع جهان نیاز است، فقط از محیط نوآور و قدرتمند ساز شهر برمی‌آید. ضروری است شهر به رسالت تاریخی مسخ‌شده‌اش، پاسخگویی مدنی و پایداری نهادهای تک‌تک افراد جامعه بشر، بازگردد و توانمندی دگرگون‌ساز خود را به منصه ظهور رساند.

بازآفرینی پایداری از دست‌رفته شهر دو وجه عمده ماهوی/ فراردهای و رویه‌ای/ فرایندی دارد. در وجه نخست، شهر باید در تولید، توزیع و مصرف به فناوری‌ها و سبک زندگی دوستدار محیط‌زیست روی آورد که کلید آن در رهیافت اقتصاد اکولوژیک است. در وجه رویه‌ای/ فرایندی، شهر باید به شیوه نوین اداره امور همگانی و تصمیم‌گیری‌های مردم‌سالارانه و بوم‌مدارانه روی آورد که کلید آن در رهیافت حکمروایی شایسته است. کتاب حاضر به پژوهش روشن‌گرانه در این وجه همت گماشته که بسیار مغفول مانده است.

در این کتاب، نگارندگان دلسوز توسعه ایران عزیز به درستی نشان می‌دهند که صرف برقراری حکمروایی شهری کیمیای مشکلات توسعه ناپایدار نیست بلکه نفوذ قدرت‌های آشکار و سایه‌های قدرت شهری در تصمیمات به‌ظاهر قانونمند و مردمی را باید چاره اندیشید که فرایندهای بسیاری را به کژراهه مصادره به مطلوب می‌کشانند. از این رو، این کتاب که به قلم سرکار خانم دکتر جمیله توکلی‌نیا، استاد و همکار دانشمند، و جناب آقای محمدکاظم شمس پویا، دانشجوی پرتلاش و اندیشمند دکتر، به رشته تحریر درآمده است، در پُرکردن خلأ جستارهای نظری گفته‌شده در برنامه‌ریزی و مدیریت شهری کشور، جایگاه والایی دارد. نتایج این پژوهش مهر تأییدی است بر لزوم توسعه اجتماعات، حلی برای برقراری حکمروایی شایسته‌ای که پایداری را چاره سازند. اگر بپذیریم تابع محدود است و تنگناهای محیطی رشد بیشتر را بر نمی‌تابند، آن‌گاه نظامات تصمیم‌گیر در عرصه عمومی به کنشگرانی همدل و نوع‌دوست نیاز دارد که همیاری و شراک، مدارات را جایگزین رقابت سوداگرانه فردمحور کنند و بازتقسیم و اقتصادی بوم‌مدار را بنابر ارزش‌های معنوی پیشه کنند. چنین ترسیمی از شکل‌گیری و توانمندسازی اجتماعات بسی (با احساس تعلق، همدردی و اشتراک در سرنوشت) و نیز، شبکه همبسته اجتماع اجتماعات، در جهان برخواهد خاست. کتاب قدرت و حکمروایی شهری کندوکاوی است ارزشمند در این راه.

غطف سرافی، خرداد ۱۳۹۵

دانشیار گروه شهرسازی و گروه جغرافیای انسانی

دانشگاه شهید بهشتی